Iulia Mărgărit

CÂTEVA OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU VOCABULARUL ROMÂNILOR TIMOCENI (BULGARIA)

0. Culegerea, prelucrarea şi publicarea materialelor înregistrate în ultima perioadă[1] de la românii din Bulgaria, precum şi valorificarea acestora în contribuții teoretice[2], au adus informații multiple, de ordin general sau de detaliu, privitoare la graiul[3] din zonă. Aşa, de pildă, din problematica primei categorii menționăm stadiul de evoluție a idiomului, în condițiile epocii actuale de bilingvism generalizat (cu excepția vârstnicilor) la generația medie şi tânără, tinzându-se către un singur instrument de comunicare: limba oficială de stat. Până la atingerea acestui deziderat, codul lingvistic al minoritarilor români (cel care ne interesează, în intervenția de față) *se întrepătrunde* cu cel al limbii de stat, situație care se răsfrânge asupra limbii receptoare, mai ales în domeniul vocabularului (cf. Sala 1997, 31–35). Pentru graiurile româneşti reprezentând un astfel de caz, volumul recent apărut, *Românii timoceni din Bulgaria. Glosar dialectal* de V. Nestorescu (v. nota 1.)

[1] V. Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, Grai, folclor, etnografie. Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1996; Monica Budiş, *Comunitatea românească de pe Valea Timocului bulgăresc*, Bucureşti, Editura Militară, 2001; Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei*. *Studiu lingvistic*. *Texte dialectale. Glosar*. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006; Emil Țârcomnicu (coord.), *Sărbători şi obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, *Românii din Bulgaria*. Volumul I, *Timoc*, de Emil Țârcomnicu, Ionuț Semuc, Lucian David, Adelina Dogaru, Cristina Mihală, Bucureşti, Editura Etnologică, 2010; volumul II, *Valea Dunării*, de Emil Țârcomnicu, Lucian David, Ionuț Semuc, Cristina Mihală, Armand Guță, Bucureşti, Editura Etnologică, 2011; V. Nestorescu, *Românii timoceni. Glosar dialectal*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

[2] Dintr-o bibliografie mai amplă enumerăm câteva titluri: Iulia Mărgărit, *Un pronom de politesse dans les parlers roumains de Bulgarie*, „Revue roumaine des études sud-est européennes", 2006, n°. 1–4, p. 496–502, *În legătură cu originea particulei alde* (*pe baza graiurilor româneşti din Bulgaria*), în „Limba română", LV, 2006, nr. 1–2, p. 103–112; Victorela Neagoe, *Despre conjuncțiile subordonatoare în graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei* în „Fonetică şi Dialectologie, XXII–XXIII, 2003–2004, p. 207–215, *Trăsături originale într-un subsistem tradițional: prepoziția în graiurile româneşti vorbite în nordul Bulgariei*, în *Direcții în cercetarea lingvistică actuală. În memoria Magdalenei Vulpe*, Ploieşti, Editura Universității „Petrol şi Gaze", 2005, p. 139–150; Virgil Nestorescu, *Toponime româneşti din sudul Dunării*, în „Limba Română", XXVII, 1978, nr. 3, p. 179–185, *La formation des mots dans les parlers roumains de Bulgarie* (*Vidin*), în „Analele Universității Bucureşti", Limbi şi literaturi străine, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 63–73, *Un grai românesc din Bulgaria. Scurte observații şi texte*, în „Fonetică şi dialectologie", XIV, 1995, p. 141–148.

[3] Dată fiind absența şcolii, a presei, a radioului, a televiziunii în limba etnicilor români, idiomul vorbit de către aceştia a rămas la nivel de grai.

LR, LXI, nr. 2, p. 235–250, Bucureşti, 2012

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

după cum arată şi titlul, devine o sursă demnă de interes pentru evaluarea problemei. Lucrare complementară, în raport cu *Românii timoceni* (1996), de acelaşi autor, prin corpusul de termeni selectaţi, glosarul reprezintă „imaginea ştiinţifică" cea mai recentă a lexicului cules de la etnicii români din Timoc. Pe baza acestuia, în cele ce urmează, ne propunem să urmărim câteva aspecte din compartimentul respectiv, puse în evidenţă de „ansamblul" de termeni.

1. Cum este şi firesc, termenii prezenţi în volum alcătuiesc „straturi" diferite temporal (diacronie 1.) şi spaţial (sincronie 2.). De aceea, prezentarea lor este condiţionată de apartenenţa la unul dintre staturile 1. ori 2., fiecare dintre acestea, la rândul lor, presupunând mai multe subdiviziuni.

1.1. *Elemente lexicale învechite*. În această categorie am grupat, deopotrivă, cuvinte moştenite ori împrumutate, specifice epocii de început a culturii române, precum şi semantisme specifice aceleiaşi perioade. De asemenea, tot aici am inclus şi elemente create pe teren românesc (derivate), dar având caracter învechit sau caracter învechit şi regional.

1.1.1. *Dintre elementele moştenite*, specifice secolului al XVI-lea, iar în prezent şi Munteniei, menţionăm: *bere* s.f. „băutură alcoolică" < lat. *bibere*: *Vine Duminica Mare, din toate satili, rudili vin aici la mâncare, la* ***bere****, la petrecere*; *brâncă* s.f. „labă la om" < lat. *branca*, cu un semantism de tranziţie între cel etimologic „labă la animale" şi „mână"; *fie* s.f. < lat. *filia* + pronume pers.: *A strigat la* ***fie-sa***, caracteristic ariei sudice, faţă de restul teritoriului, *fiică*, şi, de aceea, enumerat printre lexemele emblematice acesteia, în repartiţia dialectală a dacoromânei (v. Todoran 1956, 38–50); *încura* vb. < lat. **incurrare* [mai ales despre cai] „a alerga, a se întrece": *A venit Sân-Toader când* ***să încură*** *caii. Caii* ***să-ncură*** *la poiană-n marginea satului şi noi ieşim, ne împletim cu coade lungi să vedem caii cu coade lungi, să ne crească coade lungi ... ca coadele la cai*; p. ext. [d. oameni] „a alerga, a fugi", semantism evident în infinitivul substantival corespunzător, *încurare*, din expr. *am luat-o la* ***încurare*** „am luat-o la fugă" (v. DGS s.v. *încura*); *mumână* < lat. *mammanis*; *tătâne* < lat. *tatanis*: *Mâna împeţitori acasă pe* ***tătâni****, pe* ***mumâni****, pe mătuşi, le mâna-n peţit* (Glosar s.v. *împeţitori*)[4].

1.1.2. *Semantismele etimologice* se întâlnesc fie în cazul elementelor primare de origine latină, fie al celor secundare, din punctul de vedere al bazelor: *dor* s.n. „durere fizică" < lat. *dolus*: *Am avut* ***dor de şele****, de câteva zile* ***doru*** *a dat îndărăt* (v. Gl. Munt., DGS s.v.), *dulceţuri* s.f. pl. de la *dulceaţă* < *dulce* (< *dulcem*) + suf. *-eaţă* „prăjituri, dulciuri": *O veselie bună se face cu beutură, cu mâncare, cu friptură, cu* ***dulceţuri*** (Glosar s.v. *vesălie*); *îndupleca* vb. „a (se) îndoi, a (se) apleca" < lat. *induplicare*: *Plopule, cât eşti de nalt* [...] */* ***Îndupleacă-te*** *de vârf în jos / Să mă sui în vârful tău, / Să mă uit în satul meu*; *soţie* s.m. „tovarăş, asociat" < *soţ*

[4] Practicăm astfel de trimiteri atunci când cuvintele semnalate figurează exclusiv în citate, fără să fi fost incluse în corpusul de termeni sau nu beneficiază de citat ilustrativ corespunzător.

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

(< lat. *socius*) + suf. *-ie*: *Ş-aş pleca în aiducie / N-am pe nima de* ***soție*** (v. Gl. Munt., DGS) ori de origine slavă *ciudi* vb. (refl.) „a se mira” < *чудити сѧ. Are apă rece. E o fântână care noi* ***ne ciudim*** *de ea*; *poftă* s.f. „dorință, chef, dispoziție” < *pofti* < sl. *похотѣти. Care au maidan* [= curte] *mare îşi pune şi vie, şi meri, şi peri, şi nuci, şi care cum îi e* ***pofta*** (Glosar s.v. *maidan*); *sărac* s.m. „orfan” < sl. *сиракъ.*

1.1.3. *Derivatele* reprezintă formații ieşite din uz la nivelul limbii standard, înlocuite de alți termeni (= glosele pentru 1.1.3.1.).

1.1.3.1. *Derivate cu caracter învechit*: *mersură* s.f. „mers”, *născătură* s.f. „naştere”, *zgârcitură* s.f. „zgârcenie” (v. MDA); *pâinar* s.m. „brutar”, cu aceeaşi mențiune (v. DLR s.v.), în circulație, probabil, şi cu aportul împrumutului corespunzător din bulgară *(h)lebar*, cu structură identică; *vinos* adj. „de culoarea vinului”;

1.1.3.2. *Derivate cu caracter învechit şi regional*: *chicos* adj. „cu plete mari, bogate” < *chică*, cu o unică atestare în limba veche, Dosoftei, cu baza încă uzuală în Basarabia (Cosniceanu, *Nume*, 50); *jucătură* s.f. „joacă, petrecere”, în formularea din glosar, în locul căreia propunem glosa „joc, dans popular (rapid, energic)”, susținută şi de similitudinea citatelor din textele culese de pe ambele maluri ale Dunării: *Pornea bandele* [= lăutarii] *să cânte şi cu copiii* [= băieții, flăcăii] *jucam până dimineață,* ***jucătură de prăpăzenie*** (Glosar s.v.). [La nuntă, după încheierea petrecerii] *rămăsese stolnicii şi ... trage-i, nene, plecase* [ceilalți] *că era despre ziuă, trage-i, nene, şi o* ***jucătură: dup! dup!*** (v. DGS s.v.) (determinările marcate grafic subliniază acelaşi semantism); *lăietură* s.f. „spălat” în glosarea din volum, dar necesitând adaosul obligatoriu „... pe cap, lăut”, atestat pentru sudul Olteniei (v. DLR s.v.); *râpos* adj. n. „plin de *râp* [= rapăn], răpănos” (Olt. şi sud-vestul Trans. – v. DLR s.v.), ilustrat prin proverbul: *Porcul ăl* ***răpos*** *mănâncă para bună*, ceea ce probează vechimea acestuia; *ruginoase* adj. n. pl. [despre ouăle vopsite] „de culoarea ruginii” (regional – cf. DLR s.v.); *sărătură* „saramură”, înregistrat pentru Transilvania (v. MDA s.v. 3.). Din această categorie, câteva derivate constituie refaceri ale celor existente, în partea sufixală ca, de exemplu: *arzătură* s.f. „febră”, alături de *arsură*, cu acelaşi semantism (v. DA s.v. *arzătură* 1.); altele reprezintă atestări suplimentare în cazul derivatelor cu atestare unică, cum este *ruptătură* „urmă lăsată de căruță, şleau”, perpetuat în DLR şi MDA, cu mențiunea „rar” şi semnificația „ruptură”, după Pascu, *Sufixe*, 62; puține derivate constituie creații atipice, aparent învechite, dar neatestate: *fiertătură* „ciorbă”, *spărtătură* „spărtură”, cu semantismul corespunzător pentru *fiertură* (v. DA s.v. 2.), respectiv, *spărtură*. Particularitatea acestora constă în asocierea formantului *-ătură*, relativ comun pentru tema indicativului şi a participiului, la conj. I: *jucătură* (cf. *-ătură, -ură*), cu cea a participiului de la conj. a III-a: *arzătură, fiertătură, ruptătură, spărtătură*.

1.1.3.3. Lexeme având caracter regional „continuu”, situație evidentă în cazul derivatelor care continuă dacoromâna sudică pe celălalt mal al Dunării, ca „prelungiri” ale graiurilor din Oltenia sau din Muntenia: *bolnăvie* s.f. „boală, îmbolnăvire”: *Am*

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

polucit ***bolnăvie****, sunt operit la inimă* (v. Gl. Olt., DGS s.v.); *guicăie* vb. ind. prez. 3 sg. [d. porc] „guiță" (v. DGS s.v. *guița*; cf. şi numele personajului *Guica* din *Moromeții* de M. Preda, supranumit astfel, în scopuri peiorative); *nărozat, a ~* vb. ind. pf. c. 3 sg. „a înnebunit" (cf. Bărbuț, *Dicț. olt.*, s.v. *nărozi*); *tutunesc* vb. ind. prez. 1 sg. „fumez": *Acuşa nu mai* ***tutunesc*** (v. Gl. Munt. s.v., DGS s.v. *tutuni*); *țâricană* s.f., *o ~* loc. adv. „puțin, un pic" (cf. *Gl. Olt țârigană*); *unturoasă* adj. f. [d. mâncare] „cu multă untură"; p. ext. „grasă": *Punem zăitin* [= ulei] *peste ea, deasupra, ca să fie mai unturoasă* (v. Gl. Munt., DGS s.v. *unturos*); precum şi a semantismelor în continuarea „liniei" din stânga Dunării: *mişei* s.m. pl. „ştiuleți pipernicițI": *Drugi, pe româneşte* ***mişei*** *zâcem la porumbu care n-are drugi mari* (v. Gl. Olt s.v.); *marmure* s.f. „faianță, porțelan": *Cumpărai de la Dii strănchini şi păruță de* ***marmure*** (v. Gl. Munt., DGS, v. *marmură*); *neam* s.n. „fel, sortiment, soi": *Pruni avem, peri avem, toate* ***neamurile*** (v. DGS s.v.); *udeală* s.f. „umezeală, umiditate": *Să nu se usuce boabele care le aruncăm jos* [la semănat], *să s-apuce la* ***udeală*** (v. Gl. Munt., DGS s.v.), ori a modificărilor fonetice: *cârbit* „chibrit" (v. DGS s.v. *chibrite*); *irean* „hrean" (v. DGS s.v. *hirean*); *strănchini* s.f. pl. „farfurii (de porțelan)" (v. DLR – Oltenia, s.v. *strachină* 1.). Dacă, majoritar, săgeata indicatoare a prelungirilor urmează direcția, de la nordul către sudul Dunării, există şi situația inversă, când împrumuturi de origine bulgară s-au infiltrat în stânga fluviului: *derec* „par" < cf. *дерек* (v. DGS s.v. *tăraş*); *dumă* „gând" < bg. *дума*: *Mi-am pus în* ***dumă*** (cf. Bărbuț, *Dicț. olt.* s.v.); *gosti* s.m. pl. „musafir" < bg. *гости* (v. Gl. Olt. s.v. *gost*); *pită* s.f. 1. „capitul la floarea soarelui" (AFLR / pct. 835); 2. „fagure" (cf. Gl. Munt. s.v. *pită* 1.); *starochie* s.m. „naş de cununie" < bg. dial. *старокя* (cf. Gl. Olt. *stanrochie*, Mărgărit CES, 157).

1.2. *Elementele lexicale noi (inovații)* cuprind câteva serii de lexeme inedite, împrumuturi ori creații exclusive ale românilor timoceni, reflectând o anumită dinamică a graiurilor:

1.2.1. *Împrumuturi*.

1.2.1.1. *Împrumuturi propriu-zise*. Preluate necondiționat din bulgară, împrumuturile s-au impus prin cadrul social-istoric de conviețuire a românilor cu populația majoritară. Din acest motiv, ele provin din aproape toate domeniile vieții materiale, dar şi spirituale, de la obiecte (de îmbrăcăminte), produse, mărfuri, până la denumiri oficiale, terminologie administrativă etc.: *bracuri* s.n. pl. „căsătorii" < *брак*; *căscheturi* s.n. pl. „şepci" < *каскет*; *derjavă* „stat, țară" < *държава*; *mastilă* s.f. „cerneală" < *мастило*, *nosie* s.f. „port popular", *noşniță* s.f. „cămaşă de noapte" < *ношница*, *obştină* „primărie" < *община*; relații sociale imediate: *comşiu* „vecin" < *комшия*, *comşiică* „vecină" < *комшийка*, *gotvaci* „bucătar" < *готвач*. Evident, şi neologismele romanice au parvenit prin mijlocirea limbii bulgare: *căburlet* s.n. „cabrioletă" < bg. dial. *кабролет*, *grăndirop* s.n. „şifonier" < *гардероб*, *marmalat* s. „marmeladă" < *мармалад*, *minută* „minut" < *минута*. Filiera bulgară de acces a acestora se reflectă în accentul diferit față de română: *pijámă, televízor, tráctor* etc.

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

1.2.1.2. Ca modalitate frecventă de exercitare a influenței bulgare asupra graiurilor româneşti, menționăm *calcurile* semantice (Hristea 1968, 152–158), procedeu prin care idiomul minoritarilor români s-a îmbogățit din acest punct de vedere. Acestea sunt semnalate chiar de către autor: *bătem* vb. ind. prez. 1. pl. „vânăm”, după bg. *ловя*; *bun* adv. „bine”, după bg. *добър*: *Lucră* ***bun***; *dreptate* s.f. „drept, aprobare”, după bg. *право*: *Ne dă* ***dreptate*** *să stroim casa*; *iveşte, se ~* vb. refl. ind. prez. 3 sg. „se prezintă” după *явявам се*; *judecată* s.f. „tribunal” după *съд*: *S-a dus în* ***judecată*** [cu serviciul], *arhivar în Ocrăjnia săd* [= Tribunalul regional]; *poate* vb. intranz. impers. ind. prez. 3 sg. „se poate, este voie”, după bg. *може*; *scosei* vb. ind. pf. s. 1 sg., *~ işcoala* „terminai, absolvii şcoala” după *искарвам училището*; *strigă, mă ~* vb. refl. ind. prez. 3 sg. / pl. „mă cheamă, mă numesc”: *Pe mine mă strigă Velizar*. Calcurile de structură (Hristea, *op. cit.*, 158–159), mai puțin numeroase, reflectă stadiul de bilingvism din zonă: *aşa încolo* după *там нататък*: *Casa e podită cu blană, cu perdele, cu toc în ea, cu radio, televizie şi* ***aşa încolo***; *cârpă de nas* după *кърпа за нос*, *în prezent* după *в момент*.

1.2.2. *Dezvoltările de sens*, ca elemente inovatoare, atestă evoluția graiului prin valorificarea resurselor proprii:

asculta vb. (refl.) „a se ajuta”: *Măgarii ăştia,* ***ne ascultam*** *cu ei la treburi pingă casă*. Pe baza aceluiaşi semantism, în cadrul aceleiaşi familii lexicale, se explică deverbalul *ascultători* s.m. pl. „oameni de ajutor în gospodărie”: [Pentru nuntă] *adunam întâi* ***ascultători*** *şi tăia porci, şi tăia boi, şi tăia vitele*. Verbul, fiind deja atestat, la nivelul dialectal al dacoromânei (Gl. Argeş), ar putea reprezenta aceeaşi inovație în arii diferite ale aceluiaşi idiom, ca expresie a unei tendințe comune; *căsăpie* s.f. „meseria de măcelar”: *Am lucrat în viața mea* ***căsăpie*** *şi băcălie*; *cioante* adj. f. pl. [fig. despre articole de îmbrăcăminte] „scurte”: *Acuşa să poartă altu fel, mai scurte, mai* ***cioante*** [fustele]; *ciumege* s.n. pl. 1. „pari, drugi”: *Dacă e tinăr* [mortul], *îl ia pe* ***ciumege*** *şi-l duce la biserică* (Glosar s.v. *au*); 2. părți lemnoase care cad la bătutul cânepii cu maiul”: *O bătea* [cânepa] *babili cu maili, îi fărâma ...* ***ciumegile*** *ce era înăuntru*”; *dos* „pădure”, evoluție firească, în linia semantismului etimologic „adăpost” al termenului: *Mă duc să tai lemne prin* ***dos***; *jucării* s.f. pl. 1. „jocuri, distracții”: *Ne nărozeam, făceam* ***jucării****, ne veseleam*. 2. „broderie”: *Cămăşi lungi până-n călcâie la femei, jos acolo nişte alia, târtâr îi zicea, făcea* ***jucării****, floricele pe piept*; *leamne*, în variantă fonetică arhaică, a dezvoltat înțelesul „arbuşti cu tulpina subțire şi ramificată”: *A fost niscai curpinari de ăia, nişte* ***leamne*** *dese ... şi copilu cade-n* ***leamnile****-alea* (Glosar s.v. *curpinari*). Pe de o parte remarcăm situația paradoxală de inovație a unei baze formal arhaice, pe de altă parte, acelaşi proces în graiurile munteneşti unde *lemne* semnifică „lăstari, coarde la vița de vie”; *mumână* s.f. „regina stupului de albine, matcă”, semantism atestat pentru Oltenia, ca o prelungire dincolo de Dunăre, ori ca inovație proprie pe fiecare mal în parte, reflex al aceleiaşi tendințe; *păsărel* s.m. „pui de găină”, semnificație în concordanță cu statutul de diminutiv al derivatului de la baza *pasăre* „găină” (v. DLR s.v. 3.): *Am tăiat un* ***păsărel*** *şi, dupe ce l-am jumulit, făcui ienie*.

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

1.2.3. *Creaţii lexicale noi, specifice graiurilor*. Majoritatea acestora o constituie derivatele, compusele fiind inferioare numeric. Dintre formaţiile apărute prin derivare, cele mai multe sunt denominative, reprezentând, din punctul de vedere al creării, două categorii diferite:

1.2.3.1. *denominative prin derivare propriu-zisă*: *aranişte* s.f. „totalitatea mijloacelor de subzistenţă, hrană; activitatea necesară dobândirii acestora” < *ărană*, variantă fonetică pentru *hrană*: *Grea **aranişte** o să ai, de n-ai vite*. Vitalitatea sufixului în zonă se explică prin influenţa limbii bulgare din care au fost împrumutate formaţii în *-işte*, după cum atestă glosarul: *bostănişte* s.f. „cultură de pepeni” < *бостанище*; *citalişte* s.f. „bibliotecă” (loc cu multe cărţi pentru citit) < *читалище*; *igrişte* s.f. „loc de joacă; teren sportiv” < *игрище*; *letişte* s.f. „aeroport” (= loc de unde zboară avioanele) < *летище*. Ca factor favorizant, în acelaşi sens, considerăm derivatele preexistente cu *-işte*, considerat „slab productiv în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea şi neproductiv în secolul al XVIII-lea” (*Formarea*, 147), cu valoare colectivă, aici exprimând cantitatea mare a bazei: *desişte* s.f. „crâng, pădure cu multe *desişuri*”; *năsâpişte* s.f. „teren cu mult *nisip*”: *În **năsăpişte** să coace măru timpuriu*, ambele, calificate, regionalisme în DLR; *berechetos* adj. „îmbelşugat” < *berechet*: *a fost an **berechetos***; *copoiar* s.m. (re)defineşte agentul după un element emblematic în exercitarea îndeletnicirii, aparent, restrângând sfera semantică a derivatului „vânător (care se serveşte de copoi)”; *iepurar* s.m. „vânător de ...; p. ext. „vânător”, derivat creat de la o bază, „element-ţintă”, sau numai prin reîncărcare semantică a vechii formaţii omonime cu semnificaţia „câine de vânătoare pentru *iepuri*; copoi” (v. DA s.v. *iepure*). Deverbalul sinonim, *iepurător* s.m. < *iepurí* (v. DA s.v. *iepure*): *am avut de mic merac* [= dorinţă] *să mă fac **iepurător***, atestă, într-un fel, uniformitatea vânatului ori prezenţa majoritară a animalului respectiv; *plodoros* adj. „rodnic, bogat”, analizabil prin *plod(uri)* „fructe”, împrumut din bulgară: *Să fie anul **plodoros***;

1.2.3.2. *denominative prin schimbare de sufix*. Este vorba, majoritar, de formaţii noi, apărute prin uzurparea altora mai vechi, în partea sufixală: *căruţar* s.m. < *căruţaş*, cu menţiunea că derivatul din limba bulgară, de altfel de la o bază-împrumut din limba română (*каруцар* < *каруца*), l-a scos din uz pe cel românesc preexistent; *bandar* s.m. < *bandagiu* < *бандаджия* „lăutar”; *dovleciori* „dovlecei”: *Punem **dovleciori** la mâncare, îi tocăm* (modificarea s-ar putea explica prin atracţia derivatului primar, *castraveciori*, din acelaşi domeniu de referinţă); *drugăluţă* s.f. „ştiulete pipernicit” < *drugălău* s.m. „ştiulete de dimensiune mare”, opoziţia semantică fiind conferită de formant; *gheorghiţă* s.f. „dalie” < *gheorghină*; *înţelegiune* s.f. < *înţelegere*: *Avem între noi **înţelegiune** frăţească, suntem un sânge*; *mijlocean* adj. < *mijlociu*: *A dat la fratili ăl **mijlocean***; *ploitoare* adj. f., probabil, de la *ploioasă*, ori chiar de la verbul *ploia*, cu multiple atestări în zonă (*Când **nu ploia**, ne adunam pe malale* [prin mahalale] – Budiş, *Comunitatea românească*, 265): *Avurăm o vreme **ploitoare***. Raţiunea schimbării derivativului stă în calitatea

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

deverbală a acestuia, care conferă caracter intensiv calificativului astfel creat, mult mai sugestiv decât denominativul sinonim, *ploioasă*. Glosarea celor două formații, prin părți de vorbire corespunzătoare bazelor, sugerează deosebirile de intensitate, imprimate de afix: *ploioasă* „cu ploi multe”; *ploitoare* „(în) care plouă întruna”; *potârneale* s.f. pl. presupune refacerea singularului *potârniche*, prin etapa *potârnică*, prezentă în Glosar (v. DLR, MDA s.v. *potârniche*), necesară analogiei cu *rândunică / rândunea*, pl. *rândunele*, pentru completarea verigii lipsă: *potârnică / potârnea*, pl. *potârneale*; *slăbcean* adj., explicabil, poate, prin suprasufixare, sincopă şi acomodare: *slăbuț* + *-ean* [fig., despre pământ] „slab, neroditor”; pentru *vidroi* s.m. „masculul vidrei”, DLR înregistrează exclusiv *vidroańe* s.f., cunoscut în Banat. Se pune problema bazei de la care provine derivatul în *-oi*, existând şi posibilitatea creării regresivului corespunzător. Cert este că *vidroi* nu a fost atestat până în prezent;

1.2.3.3. *Formațiile suprasufixate*, ca domeniu de referință, aparțin, majoritar, toponimiei sau sferelor adiacente cu aceasta: *sătenească* adj. f. < *săteană* + suf. *-ească*: (*casă ~*); *păscărani* „nume de locuitori din Vârf, *pescari* ca ocupație”, probabil derivat de la baza învechită *pascar* (v. DLR s.v. *pescar*); *vârfenesc* „din satul Vârf”. Dintre exemplele citate, *păscărani* reflectă sistemul de derivare pentru nume de locuitori, pe baza afixului *-(e)an, -(e)ană*; *vârfenesc* reproduce modelul analogic *câmpenesc*, ca şi *sătenesc*, de altfel, în loc de *sătesc*. În restul situațiilor, cumulul de sufixe conferă o anumită hipertrofie semantică derivatelor astfel create: *căsciorică* s.f. „locuință mai mică decât *căscioara*”; *văruichiță* s.f., prin suprasufixare, poate exprima o gradualizare a sentimentelor, constituind un derivat cu valoare afectivă (Puşcariu 1937, 310), ca şi *cămăşuiță* s.f. „obiect de îmbrăcăminte pentru sugar, nu neapărat, mai mic decât *cămăşuia* (v. DA s.v. *cămaşă*), ci mai încărcat de afecțiune pentru purtătorul acesteia. În acelaşi sens, ilustrativ este *rupturos* adj., glosat „zdrențăros”, pentru că exprimă „o mulțime de *rupturi*”, în cazul hainelor aceleiaşi persoane, ceea ce îl deosebeşte valoric de termenul-bază, net inferior ca expresivitate;

1.2.3.4. derivate verbale: *mănuie, se ~* vb. refl. ind. prez. 3 sg. < *mană* sau < *măna*: *Via dacă o legi întâi* [înainte de stropit] ... ***să mănuie*** *vasazică*; *mărețească*, *să se ~* vb. refl. ind. prez. 3 sg. „să se fălească” < *măreț*: *Tot natu făcea aşa să aibă am* [= ham] *frumos, frâu frumos şi căruță frumoasă, nali* ***să se mărețească*** *o țâră* (Glosar s.v. *nali*);

1.2.3.5. Dintre derivatele cu prefix, menționăm derivatele cu *în-*. Acestea atrag atenția ca număr, amintind de graiurile muntenești (Mărgărit, *Vocabular*, 183–191). Multiplele posibilități de creare pe baza lui *în-* explică prezența lor numeroasă:

– conversiunea unor construcții prepoziționale în baze derivative: *în pețit, a merge ~ ~ > împeți > împețitor*: *Mâna* ***împețitori*** *acasă pe tătâni şi pe mumâni; în plimbare, a merge ~ ~ > împlimba*: ***Ne-am împlimbat*** *cu faitonu*; *în drugi* [= ştiuleți], *a fi ~ ~ > îndrugi* (poate şi după *înspica*): *Porumbul leagă, îi iese mătasea şi*

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

porneşte de ***îndrugeşte***; *fel* s.n., pl. *feluri, în multe ~* „în multe culori” > *înfelura*: *Am purtat zăvelcă..., cu cotitură mare* ***înfelurată***. Dacă în toate construcţiile citate, prepoziţia precedă numele, există şi situaţii în care aceasta ocupă locul secund, rezultatul fiind acelaşi: *în haine, a se primeni ~ ~ curate > împrimeni*; *a se culca în ... > înculca*: *Pân cânipă să-mplimba / **Înculcată** mi-o vedea*; *a se furişa în > înfurişa*; *De mă-sa **să-nfurişa***; *a găuri în > îngăuri* ş.a.;

– conversiunea unei însuşiri ori stări în bază derivativă, pentru a exprima dobândirea acesteia: *setos, a fi ~ > însetoşa*: *Sânt sătos, **m-am însătoşat**; surd, a fi ~ > însurzi* (cf. *asurzi*): *Am început să însurzesc*. Cât priveşte *împrimăvara*, analizabil prin expr. *a intra în primăvară*, se cuvine să subliniem raritatea derivatului, căruia în româna standard îi corespunde *desprimăvara*, de altfel discutabil sub aspect semantic (Mărgărit, ISE, 73–78), atestat şi la românii timoceni (v. Glosar s.v.);

– formaţii verbale explicabile prin analogie: *învârtoşa* după *îngroşa*: *Mămăliga o mesteci aşa-n căldare, o mestici până **să-nvărtoşează***; *înţepeni* după *întări* [fig. d. pui „a deveni *ţapeni* «rezistenţi, tari»”: *Puii de raţă, după ce **se înţepenesc**, încep să mănânce*;

– de asemenea, menţionăm derivatele cu *ne-*, interesante şi pentru că reprezintă cuvinte noi, cu un semantism special, de anulare a bazei: *necruceat* s.m. „cel fără de cruce, drac”, poate o refacere prin etimologie populară, după *necurat*; *neiute* adj. (fără să putem preciza dacă este o formaţie ad-hoc): *Spălăm ardeiu, punem şi de-al iute şi de-al **neiute*** (s.v. *al, a*). În ultimul caz citat, semnalăm instituirea opoziţiei, în cadrul aceleiaşi familii lexicale, prin intermediul formantului care anulează calitatea bazei; *neştire* s.f. „leşin”: *a căzut în neştire*. *Năiurea* adv. ridică probleme ca fals derivat cu *ne-*, deoarece aportul formantului este nul: *vorbeşte **neiurea***. În acest caz este vorba de construcţia prepoziţională *în aiurea*, sudată şi redimensionată prin aferează.

1.2.3.6. *Compusele* au apărut, majoritar, prin alăturare: *cârpaci de ghete* „cizmar”; *cuţit de ras* „brici”; *doina de plecare* „cântec de jale la înmormântare”; *fărmat la minte* [fig.] „idiot, nebun”; *osul şeliului* „şira spinării”; *sticle de ochi* „ochelari”. Caracterul lor particular rezidă în semantismul componentelor, *cârpi* „a confecţiona, a coase” fără nuanţă peiorativă; în transparenţa lexicală deplină a structurilor: *cuţit de ras, sticle de ochi*; în cuprinderea unor termeni refăcuţi formal şi semantic: *şeliu* „spate, spinare” ori convergenţi semantic: *doina de plecare* (*doină* „cântec de jale” + *plecare* „ieşire din viaţă”). Hipertrofia semantică a ultimului compus este confirmată de texte: *Şi după ce popa pleacă, intră lăutarii şi-i cântă **doina de plecare**. Domnule, **doina de plecare** este, znace, aşa dă grea, că nu poţi să ţâi, poate să ai zece inimi ca să nu plângi!*

2. *Elemente lexicale comune cu anumite arii dialectale ale dacoromânei*.

Dacă în timp, elementele de vocabular se pot ordona în straturi aşa cum am prezentat câteva, spaţial ele se organizează în funcţie de posibilitatea de afiliere la o arie sau alta a dacoromânei, pe baza elementelor comune:

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

– cu Muntenia: *alatră* vb. ind. prez. 3 sg. / 3 pl.: *Câinele* ***alatră*** (v. DGS s.v. *lătra*; *căpistere* s.f. „covată, copaie în care se cerne făina şi se face pâinea” (v. DGS s.v.); *dadă* s.f. „soră mai mare” (v. Gl. Munt., DGS s.v.); prin *semantism*: *boboci* s.m. pl. „flori (naturale)”; *drege* vb. „a pregăti mortul, în mod special, pentru a nu deveni strigoi”; *grăunte* s.m., ~ *de usturoi* „cățel de usturoi”; *neam* adv. negativ „nimic”; *prin afonizarea* laringalei [h]: *indec* s.n. < *hindechi* „şanț”; *irean* s.m. < *hirean* (varianta locală cu anaptixă a primitivului); *oață* adj. f.; *mala* s.f. < *mahala*; *odini* vb.; *oră* s.f. < *horă*; *orcăni* vb. < *horcăni*; *par* s.n. < *pahar*; *păruță* s.n. pl. < *păhăruțe* (pentru toate cazurile, v. DGS s.v.). Amploarea fenomenului se poate aprecia prin supunerea împrumuturilor bulgăreşti la acelaşi tratament: *lebar* s.m. „brutar” < *хлєбар*; *răpenică* s.f. „doică” < *храненика*; prin *accidente fonetice*: afereză – vocala [a]: *(a)iroplan* s.m.; *(a)lergătoare* s.f.; vocala [e]: *(e)letrică* adj. f., *(e)noria* s.f.; anaptixă: *(h)irean* s.m., *mireană* s.f., *ur(u)loaie* s.f. „horn (la maşina de gătit)”; metateză: *bătârnă* adj. f., *cârbit* < *crâbit* s.n., prin depalatalizare < *chibrit, lacră* s.f. < *raclă, lecre* s.n. < *recăl*;

– cu Banatul: prin *regionalisme* proprii provinciei, ca împrumuturi din sârbă sau germană ori derivate interne: *dugaie* s.f. „prăvălie” < sb. *doganja*, *bugăreşte* adv. „bulgăreşte” < sb. *bugariki*, *lală* s.f. „lalea” < sb. *lala, grâclean* s.n. „gât” < sb. *grkljan*; *teme* s.f. „creştetul capului” < sb. *teme*. Unele dintre acestea sunt comune Banatului şi Transilvaniei: *avlie* s.f. „curte” < sb. *avlija*, bg. *авлия*; *bocluc* s.n. „gunoi” < tc. *bokluk*, prin medierea sârbei; *greoaie* adj. f. „gravidă” < *grea*; *imoşeală* s.f. „murdărie” < *imoşi*; *maltăr* s.n. „mortar” < germ. *Malter*; *măltări* vb. „a tencui” < *maltăr*; *pescuț* s.m. „peştişor” < *peşte*; *tişlăr* s.m. „tâmplar” < germ. *Tischler*. Altele au curs exclusiv în Transilvania: *ferdelă* s.f. „măsură de capacitate pentru cereale” (săs. *fyrdel*); *firiz* s.n. „ferăstrău” < magh. *fűrész*, *pară* s.f. „sarma”: *Mâncăm varză cu carne sau mâncăm* ***pere*** (v. DLR s.v.), compusele *dingă* „de lângă”, *pingă* „pe lângă”, pe baza aceleiaşi prepoziții, *lângă; şoldorane* s.n. pl. „oase mari de porc”;

– pentru Banat şi Oltenia: *covii* s.n. „zăvoi” (cf. DA s.v.); *golumb* s.m. „porumbel” (v. DA s.v.); *mişei* s.m. pl. „ştiuleți piperniciți”; *puichiță* dim. de la *puică*;

3. Glosarul recent publicat, reflectă starea actuală, sub aspectul vocabularului, a graiului românesc din Valea Timocului. Puternic asaltat de limba oficială, graiul s-a menținut şi supraviețuieşte pentru că nativii de limbă română, în principal, generația vârstnică, dar şi cea medie, au vorbit neîntrerupt idiomul matern, ca unic mijloc de comunicare (*Baba mea ştia curat româneşte, nu ştia să vorbească bulgăreşte. Ei s-au pomenit sama cu rumâneşte. Ei spuneau că sânt bulgari. De ce sânt bulgari nu ştiu, că nu ştiau bulgăreşte. S-au dus prin Varna, tot Sofia, fără să ştie o vorbă bulgăreşte, cum a umblat şi cum s-a-ndreptat, nu ştiu!* (*Valea Dunării*, 281).

Vitalitatea graiului se poate aprecia după capacitatea acestuia de a absorbi împrumuturile din bulgară, adaptându-le la sistemul propriu (parcurgerea glosarului arată că nu se întâlnesc cazuri de neadaptare). Dacă pentru nume nu se întâmpină

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

dificultăți în transpunerea acestora în limba română (*cruşcă* „bec” < *крушка, dispanser* < *диснансер, domachin* „stăpânul casei” < *домакин, ghimnazie* „gimnaziu” < *гимназия, grăjdan* „orăşan” < *граждан, ocrăg* „județ” < *окръг, panair* „târg”, *reis* „autobuz”, *spalnă* „dormitor” < *спална, tuflec* „saltea” < *тюфлек, zaitin* „ulei” < *зейтин*), verbele necesită adaptarea la sistemul morfologic al graiului. Crearea paradigmei în limba română, în cazul acestora, atestă vigoarea idiomului vorbit de minoritari: *ispolzăm, să* ~ conj. prez. 1 pl. „să folosim” < *използувам*, *obesneşti, să* ~ conj. prez. 2 sg. „să explici” < *обесня*, *obicesc* ind. prez. 3 pl. „preferă, le place” < *обичам*, *operit, sânt* ~ ind. prez. 1 sg. „operat”, *sunt* ~ < *оперирам*, *osvobodit, a* ~ ind. pf. c. 3 sg. „a eliberat” < *освободя*, *preţăneşti* ind. prez. 2 sg. „evaluezi” < *преценя*, *razreşeşte, se* ~ vb. ind. prez. 3 sg. „se permite” < *разреша*. În aceeaşi categorie integrăm şi calcurile, atestând capacitatea vorbitorilor de a găsi corespondente pentru cuvintele ori expresiile bulgăreşti, echivalându-le, fapt explicabil prin gradul avansat de bilingvism. În afara acestor modalități exterioare, graiurile româneşti au inovat pe baza resurselor proprii. Derivarea, şi în mai mică măsură, compunerea, satisfac necesarul de termeni. Schimbarea de sufix, ca procedeu de remodelare a unora dintre termeni, probează vitalitatea, dinamica graiului, evidentă, de altfel, şi în cazul frecventelor accidente fonetice în care sunt atrase şi împrumuturile din bulgară (cf. *arioplan*, neologism preluat din limba de stat). Vocabularul românilor timoceni din Bulgaria atestă filiații de necontestat cu diverse varietăți teritoriale ale dacoromânei. Poziționate geografic într-un spațiu de confluență a românilor (în istorie), ocazionată de deplasările oierilor ardeleni prin culoarul Banatului, de relațiile susținute cu populația românească de pe celălalt mal al Dunării, etnicii români timoceni şi-au diversificat lexicul în timp, absorbind elemente specifice graiurilor vestice, nordice, sudice, dar şi numeroase împrumuturi bulgare.

Identificarea elementelor „continue” din Muntenia, în sensul atestării lor de ambele părți ale Dunării, dovedeşte statutul acestor graiuri de „prelungiri” ale subdiviziunilor teritoriale dacoromâne sudice.

ABREVIERI

AFLR	=	*Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.
Bărbuț, *Dicț. olt.*	=	Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
Budiş, *Comunitatea*	=	Monica Budiş, *Comunitatea românească de pe Valea Timocului*, Bucureşti, Editura Militară, 2001.
Cosniceanu, *Nume*	=	Maria Cosniceanu, *Nume de familie* (din perspectivă istorică) [vol.] I, 2000, II, 2010, Chişinău, [Editura] „Pontos”.
DA	=	Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1948.
DGS	=	*Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, coordonator: Maria Marin. Volumul I, Literele A–C. Volumul II, Literele D–O. Volumul III. Literele P–Z. Bucureşti, Editura Academiei, 2009, 2010, 2011.

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)

DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 şi urm.
Formarea = *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coordonator Magdalena Popescu-Marin. Colectivul de elaborare: Eugenia Contraş, Cristina Gherman, Finuţa Asan, Rodica Ocheşeanu, Magdalena Popescu-Marin, 2007.
Gl. Argeş = D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, 1967.
Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Bucureşti 1999.
Gl. Olt. = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, 1967.
Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*. Studii. Articole. Note.
Mărgărit, ISE = Iulia Mărgărit, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole* ETYMOLOGICA 18, 2005.
Mărgărit, CES = Iulia Mărgărit, *Comentarii etimologice şi semantice*, ETYMOLOGICA 27, 2007.
Mărgărit, *Vocabular* = Iulia Mărgărit – *Vocabularul graiurilor dacoromâne sudice*, 2009.
MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti"; *Micul Dicţionar Academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, Bucureşti, UE.
Nestorescu, Glosar = V. Nestorescu, *Românii timoceni. Glosar dialectal*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
Pascu, *Sufixe* = Dr. G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1916.
Puşcariu 1937 = Sextil Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj. Bucureşti.
Todoran 1956 = Romulus Todoran, *Cu privire la repartiţia graiurilor dacoromâne*, LR, V, nr. 2, p. 38–50.
Sala 1997 = Marius Sala, *Limbi în contact*.
Valea Dunării = Sărbători şi obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român, *Românii din Bulgaria*. Volumul I, *Timoc*, de Emil Ţârcomnicu, Ionuţ Semuc, Lucian David, Adelina Dogaru, Cristina Mihală, Bucureşti, Editura Etnologică, 2010; volumul II, *Valea Dunării*, de Emil Ţârcomnicu, Lucian David, Ionuţ Semuc, Cristina Mihală, Armand Guţă, Bucureşti, Editura Etnologică, 2011.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LE VOCABULAIRE DES ROUMAINS DE TIMOC (BULGARIE)

(Résumé)

En s'appuyant sur le volume récemment apparu *Românii timoceni din Bulgaria. Glosar dialectal*, de Virgil Nestorescu, le travail analyse le lexique dialectal des ethniques roumains sous l' aspect stratifié de vieux éléments hérités, de nouveaux éléments, des créations internes, ou des emprunts, en soulignant les particularités respectives. Par conséquent, les parlers roumains de la région présentent une physionomie tout à fait particulière déterminée par leur propre évolution, et en même temps par l' appartenence au tronc commun du Roumain.

Cuvinte-cheie: derivate, diacronie, inovaţie, semantism etimologic, sincronie.
Mots-cléf: dérivés, diachronie, innovation, sémantisme ethymologique, synchronie.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A491 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:53:32 UTC)